

MAŁGORZATA KOWALIK

STANISŁAWA JACHOWICZA WYCHOWANIE DO WARTOŚCI
– NA PODSTAWIE
ĆWICZEŃ POBOŻNYCH ROZWIJAJĄCYCH MYŚL*

Świadome urzeczywistnianie wartości w kimś jest
wychowaniem innych

(*Georg Kerschensteiner*)

Wychodząc od tej myśli Georga Kerschensteinera, chcemy uwydatnić pedagogiczne aspekty w twórczości Stanisława Jachowicza, a zwłaszcza w jego *Ćwiczeniach pobożnych rozwijających myśl*¹ (1857), stanowiących doskonały² przykład wychowania do uniwersalnych wartości chrześcijańskich³.

W niniejszym opracowaniu pomijam z konieczności portret zapomnianego pedagoga-literata⁴, zajmuję się natomiast rozumieniem „wychowania” z pozycji pedagogiki kultury, aby wskazać wartości urzeczywistniane przez Ja-

---

Dr MAŁGORZATA KOWALIK – nauczyciel języka polskiego w gimnazjum w Polichnie; adres do korespondencji: Polichna II, nr 37, 23-325 Szastarka.

* Niniejszy artykuł jest rezultatem studiów nad twórczością Stanisława Jachowicza, które w zamierzeniu autorki mają przynieść kolejne, bardziej całościowe opracowanie.

¹ S. J a c h o w i c z, *Ćwiczenia pobożne rozwijające myśl*, Warszawa 1857; wszystkie cytaty podaję wedle tej edycji.

² To znaczy „zupełny, do czego nic już dodać nie można, a zarazem od czego odjąć nie należy” – cyt. za: W. T a t a r k i e w i c z, *O doskonałości*, Lublin: IW 1991, s. 16.

³ Do podjęcia szczegółowych studiów nad twórczością Jachowicza zachęcał F. Ziejka (*Stanisław Jachowicz – poeta nieznany*, „Zeszyty Naukowe UJ”. Prace Historyczno-literackie, 1976, z. 35, s. 100; niniejszy artykuł jest też próbą odpowiedzi na jego postulat.

⁴ Rozważania na ten temat zamieściłam w swojej książce pt. *Wychowanie do apostołstwa świeckich w wierszach Stanisława Jachowicza*, Stalowa Wola 2003, s. 11-22.

chowicza w *Ćwiczeniach pobożnych*, „wartości najcenniejsze, najważniejsze, najwyższe, z których powinniśmy tworzyć ludzkie indywidualności: radosne, twórcze, szlachetne, wspaniałomyślne, dążące do doskonałości i innych do tego zachęcające”⁵.

W tym celu będę omawiać strukturalną analizę wybranych tekstów Jachowicza, ich problematykę, ze zwróceniem uwagi na wartości światopoglądowe, duchowe, etyczne, poznawcze, uniwersalne, a następnie techniki stosowane i rodzaje wypowiedzi, by uwydatnić, że pisarz hołdował chrześcijańskim zasadom i pragnął wychować czytelników „na ludzi mądrych, uczynnych, dobrych i dobro upowszechniających”⁶.

Już samo sformułowanie tytułu artykułu zakłada, że będzie chodziło o taką prezentację tematu, która odzwierciedli wartości propagowane w zbiorze cennych, zapomnianych dzisiaj utworów, które z powodu omawianej kwestii są godne przypomnienia i przywrócenia szkolnej praktyce pedagogicznej i dydaktycznej, tak zresztą jak godna przypomnienia jest historia życia Jachowicza.

W opracowaniu tej problematyki posługiwać się będę głównie metodą analityczną, zaś uzupełnieniem będzie metoda analizy statystycznej. Pozwoli to na głębsze odkrywanie myśli pedagogicznej Jachowicza, która – uznaję – wpisuje się w nurt tzw. pedagogiki kultury, przyczyniając się u czytelników do pracy nad sobą i stanowiąc wzory postępowania prawego człowieka i katolika.

Spróbujmy więc uważniej odczytać owe propozycje pisarza służące wychowaniu do wartości najcenniejszych.

I. KONTEKST PEDAGOGIKI KULTURY JAKO ŚRODOWISKA TEORETYCZNEGO ODCZYTYWANIA MYŚLI PEDAGOGICZNEJ STANISŁAWA JACHOWICZA

Najpierw warto zauważyć, że myśl pedagogiczna Jachowicza wpisuje się nade wszystko w ten nurt pedagogiki, który możemy spotkać jako „pedagogikę kultury”. Jest to widoczne zarówno w rozumieniu wychowania, jak i opracowaniu jego celów.

---

⁵ M. Ł o j e k, *Przypowieści ewangeliczne w edukacji uczniów*, w: *Język polski w szkole średniej*, Kielce 1994/95, z. 2, s. 28.

⁶ M. Ł o j e k, *O aforystyce H. Sienkiewicza*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy”, 1996, z. 41, s. 7-23.

1. Rozumienie „wychowania”

Przyjrzyjmy się zatem bliżej pojęciu „wychowanie”. Warto podkreślić, że wychowanie uważa się za jedno z najtrudniejszych do zdefiniowania pojęć pedagogicznych, zwłaszcza w języku polskim.

W *Encyklopedii pedagogicznej* rozpatrywane jest ono w aspekcie religijnym i świeckim. I tak, z punktu widzenia religii, wychowanie jest

pomocą udzielaną człowiekowi w realizacji jego człowieczeństwa, w nadaniu życiu człowieka ostatecznego sensu rozumianego na ogół jako zjednoczenie człowieka z Bogiem poprzez praktykowanie miłości bliźniego⁷.

W ujęciu świeckim wychowanie traktuje się dwojako: w sensie węższym i szerszym. Te definicje porównał Tomasz Bilicki, konstatując:

W porównaniu do definicji węższej działalność i bodźce wychowawcze w definicji szerszej nie ograniczają się do działań celowych i świadomych. Podkreśla się tutaj w wychowaniu rolę, jaką spełniają jego realizatorzy, oraz aktywność wychowanków⁸.

Z kolei w słowniku Wincentego Okonia⁹ wychowanie rozpatruje się jako świadomie organizowaną działalność społeczną, która opiera się na stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowawcą, a jej celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka.

Wielokrotnie próbowano wyjaśnić ten termin również w pedagogice jako nauce o wychowaniu. Stefan Kunowski tłumaczył, że wychowanie polega na przekształcaniu człowieka, na podnoszeniu go ze zwierzęcego stanu natury do stanu kulturalnego człowieczeństwa¹⁰, co jest procesem długotrwałym, uzależnionym od działalności wychowawcy, współdziałających różnych okoliczności, warunków, bodźców – inaczej nazwanych sytuacjami wychowawczymi; także od dążności samego wychowanka. W związku z tym do składników (dynamizmów) wychowania zaliczył: elementy działania (prakseologiczne), rozwojowe (ewolucyjne), warunkujące (sytuacyjne) i wytworowe (adaptacyjne). Za nadrzędne dla rozwoju człowieka uznał „dziedziczenie społeczne

---

⁷ Warszawa: Fundacja Innowacja 1997, s. 913.

⁸ *Dziecko i wychowanie w pedagogii Jana Pawła II*, Kraków 2000, s. 19.

⁹ *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Żak 1996.

¹⁰ Por. *O wychowaniu*, w: *Podstawy współczesnej pedagogiki*, red. S. Kunowski, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2000, s. 165.

lub kulturalne”¹¹, następujące w wychowaniu wskutek działania etosu w różnych dziedzinach życia.

Wolfgang Brezinka pojmując wychowanie jako środek do celu trwałej pracy „określonych aspektów struktury osobowości u innych osób, bądź też zachowanie tego, co jest wartościowe i zapobieżenie rozwojowi cech charakteru, ocenianych jako złe”¹². Podkreśla przy tym, że pomocne są dwie grupy środków do osiągnięcia wyżej wymienionych zamiarów: nauka i dyscyplina (bądź pouczenie i dyscyplina), a w związku z tym życie ascetyczne, samozaparcie, świadomość grzechu, żal, gotowość przemiany, ciągła praca nad sobą.

Ks. Marian Nowak uświadamia – zgodnie z nauczaniem Soboru Watykańskiego II – że

prawdziwe wychowanie zdąża do kształtowania osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, a równocześnie do dobra społeczności, których człowiek jest członkiem, i w których obowiązkach, gdy dorośnie, będzie brał udział¹³.

Realizacja takiego wychowania polega na wspieraniu „drugiego człowieka w osiąganiu tego, co Bóg w nieskończonej swojej miłości dla niego zaplanował”¹⁴.

Mieczysław Łobocki zwrócił uwagę na preferowane w wychowaniu wartości uniwersalne i ponadczasowe, także jak prawda, dobro, piękno oraz wartości moralne (duchowe). Wyróżnił w procesie wychowania szczególną rolę następujących wartości: miłość bliźniego, przyjaźń, uczciwość, rzetelność, odpowiedzialność, podmiotowość człowieka, religijność, wolność, tolerancja, altruizm, godność, prawa ludzkie, sprawiedliwość, solidarność¹⁵, odwołując się do opinii Kazimierza Denka i Wojciecha Dosieka¹⁶.

Łobocki preferuje następujące sposoby wychowania do wartości: dawanie wychowankom dobrego przykładu, powierzanie im konkretnych zadań, uży-

---

¹¹ Tamże, s. 173.

¹² *Chrześcijańskie cele współczesnego wychowania*, w: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, T. Ożóg, Lublin: KUL 2000, s. 49.

¹³ *Kulturowa inspiracja chrześcijańska a wychowanie*, w: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, s. 45.

¹⁴ Tamże, s. 45.

¹⁵ Zob. *Wartości tworzywem wychowania*, w: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, s. 75.

¹⁶ K. D e n e k, *Uniwersalne wartości edukacji szkolnej*, w: *Dziecko w świetle rodziny. Szkice o wychowaniu*, red. B. Dymara, Kraków 1998 s. 24 n.; W. D o s i e k, *Kinder brauchen Werte. 10 Lebensregeln, die Kindern Halt und Orientierung geben*, München 1998.

wanie perswazji (werbalne wyjaśnianie różnych wartości), pozytywne wzmacnianie (nagradzanie, pochwały), poszanowanie – zgodnie z personalistyczną wizją człowieka – w każdym wychowanku osoby ludzkiej.

Najogólniej rzecz ujmując wartością jest wszystko to, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa, co jest godne pożądania i może stanowić cel dążeń ludzkich. Rozumiana w ten sposób wartość stanowi ważną podstawę uznania czegoś za dobre lub złe¹⁷.

Wydaje się, że ten kontekst, wprowadza nas bardzo dobrze na grunt pedagogiki kultury.

Z pozycji pedagogiki kultury „wychowanie” najwyraźniej być może zdefiniował cytowany na początku niniejszych rozważań Kerschensteiner, według którego wychowanie

polega na tym, że wychowanek wnikając w dobra kultury (to jest zadanie kształcenia), przeżywa i rozumie tkwiące w nich ponadczasowe wartości – prawdę, sprawiedliwość, piękno [...]. Na tej drodze kształtuje się charakter i autonomiczna osobowość człowieka¹⁸.

2. Celowość działalności wychowawczej

Tak więc z punktu pedagogiki kultury (inaczej: personalizmu pedagogicznego czy pedagogiki humanistycznej) celem ostatecznym wychowania jest uformowanie osobowości ludzkiej – człowieka jako „osoby”:

Chodzi o to, aby wychowanie dopomagało jednostkom ludzkim, by nie tylko umiały „coś robić”, lecz aby umiały także „być”, aby umiały „istnieć” – aby były wewnętrznie bogate i szczęśliwe, a zarazem zaangażowane w wielkie sprawy świata – w powszednich dniach ich życia¹⁹.

Bogdan Nawroczyński uświadamiał, że za sprawą wychowania poprzez społeczeństwo i kulturę z dziecka żyjącego najpierw życiem wegetatywnym rozwija się człowiek, który powinien być jak najbardziej samodzielny, twórczy, opanowany wewnętrznie i własną pracą przyczyniający się do rozwoju tej społeczności, której jest członkiem, a ponadto musi on cechować się

---

¹⁷ Ł o b o c k i, art. cyt. s. 72.

¹⁸ Cyt. za: S. W o ł o s z y n, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XIX wieku*, Warszawa 1993, s. 45.

¹⁹ Tamże, s. 54.

służbą względem świata wartości. Mając na uwadze powyższe cele, wychowujący powinni świąt Boży

[...] uczynić warsztatem pracy wychowawczej w myśl słów Komeńskiego: „Trzeba o ile tylko można przyzwyczaić ludzi, iżby czerpali mądrość nie z książek, ale z nieba i z ziemi, z dębów i buków, żeby sami poznawali i badali rzeczy, a nie uczyli się jedynie obcych obserwacji i świadectw o rzeczach”²⁰.

Oprócz tego Nawroczyński podkreślał, że „surowa pierwotna indywidualność może się uszlachetnić i przerobić na osobowość”²¹, co jest nadrzędnym celem wychowania w ogóle poprzez własny świadomy wysiłek, do którego doprowadzić ją powinien wychowawca-**personalista pedagogiczny**.

Personalizm pedagogiczny [...] dąży do wychowania na podłożu indywidualności osobowości, czyli struktury duchowej, uszlachetnionej i zharmonizowanej przez długotrwałe wpływy kultury i usilną pracę nad sobą. Taką właśnie strukturę duchową personalizm pedagogiczny uznaje za najwyższy cel wychowania²².

Dodajmy jeszcze – za A. Rynio – że cele społecznego wychowania propagowane przez Nawroczyńskiego popierał Prymas Tysiąclecia, w opinii którego

zarówno wychowanie indywidualne, jak i społeczne, mające na względzie kształtowanie osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, służy również dobru społeczeństwa i Kościoła, a [...] człowiek tak wychowany odnajduje swoje miejsce, zna swoje prawo i wypełnia obowiązki zarówno na odcinku życia osobistego, jak i społecznego²³.

Kunowski z kolei podkreślał, że celem wychowania chrześcijańskiego (ściśle wiążącego się z personalizmem i moralizmem) jest kształtowanie i rozwijanie u ludzi ducha Chrystusowego, umiłowanie dobra, wstręt do zła, szacunek dla człowieka, apostołska aktywność, czynne miłosierdzie i współczucie dla ludzkich potrzeb, ponieważ „Wychowanie takie przeobraża naturalnie egoistycznego człowieka i rozwija najlepsze strony jego istoty wewnętrznej”²⁴.

---

²⁰ *Swoboda i przymus w wychowaniu*, Warszawa 1924, s. 74.

²¹ T e n ż e, *Współczesne prądy pedagogiczne*, Warszawa 1947, s. 17.

²² Tamże.

²³ Zob. *Spoleczne wychowanie osoby w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, w: *Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane*, red. A. Rynio, Stalowa Wola: Filia KUL 1999, s. 231.

²⁴ *System chrześcijański wychowania*, w: *Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane*, s. 53.

Okazuje się więc, że wychowanie to proces złożony, długofalowy, uwarunkowany wieloma czynnikami, pozwalający dźwigać człowieka na wyższy poziom człowieczeństwa. Ważną rolę ma spełniać w nim wychowujący, który oddziałuje na innych. Istotne jest to, aby umiał wprowadzić wychowanków na drogę wysiłków, i ukazać sens pracy nad sobą, a ponadto dać „świadectwo wartościom, które wszyscy ludzie, choć na różne sposoby, cenią”²⁵, by umiłować drugiego człowieka i okazać pełną wolność duchową.

Wychowanie chrześcijańskie powinno wiązać się z „inspiracją chrześcijańską”²⁶ i zmierzać w kierunku celu ostatecznego.

Każdy [...], kto chce mieć prawo do nazwy pedagoga katolickiego, winien jasno zdawać sobie sprawę z tego, że celem jego zabiegów jest nie tylko wychowanie porządných ludzi, liczących się w życiu z podstawowymi zasadami moralności przyrodzonej [...], ale wychowanie chrześcijan, to znaczy dzieci Bożych, odtwarzających w sobie doskonałości Boże na wzór samego Chrystusa²⁷.

Ilustracją tych tez jest życiowy dorobek Jachowicza, który sam otrzymał staranne wychowanie, myśl swą kierował nieustannie do Stwórcy, a także innych wciągał na drogę pracy nad sobą, dając im dobry przykład, konkretne nakazy, uświadamiając powszechne, ponadczasowe, uniwersalne wartości chrześcijańskie; wzmacniał pozytywnie – chwalił, zachęcał młodzież uzdolnioną literacko do publikowania swoich utworów, pomagał swoim wychowankom, opiekował się nimi, każdego traktował z miłością. W pełni zasłużył sobie w ten sposób na miano pedagoga katolickiego.

II. BLIŻSZA ANALIZA WARTOŚCI PROPONOWANYCH DO WYCHOWANIA W ĆWICZENIACH POBOŻNYCH ROZWIJAJĄCYCH MYŚL

Prześledźmy teraz, jakim wartościom hołdował Jachowicz w swoich 23 utworach zatytułowanych *Ćwiczenia pobożne rozwijające myśl*.

Izabela Kaniowska-Lewańska słusznie uznała, że *Ćwiczenia pobożne* są napisane pięknym stylem, językiem bliskim dziecku. Po franciszkańsku pokazują świat, każą szanować i kochać wszystkich ludzi bez różnicy stanu,

²⁵ N o w a k, art. cyt.

²⁶ Tamże, s. 43.

²⁷ J. W o r o n i e c k i, *Program pedagogiki katolickiej*, w: *Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane*, s. 24.

pozycji materialnej, wykształcenia²⁸, ukazują „piękno przyrody: kwiatów, drzew, rosy, zmian atmosferycznych – mających świadczyć o istnieniu i wielkości Boga”²⁹.

Zobaczmy najpierw, jak wygląda struktura analizowanych tekstów.

1. Strukturalna analiza wybranych tekstów S. Jachowicza

Ogólnie możemy stwierdzić, że utwory Jachowicza mówią o cudzie stworzenia, wielkości Boga, podejmują zagadnienia dobra i zła. Można w nich wyróżnić następujące cechy strukturalne:

- a) brak zdarzeń (nic się nie dzieje, jak w noweli nastrojowej³⁰);
- b) swobodna kompozycja polegająca na poszerzeniu partii opisowych i refleksyjnych³¹, na przykład:

Oto chatka wieśniaka. Strzecha słomiana ją okrywa, małe przypalone okienka, bo je łatwiej naprawić gdy małe. Duże, dużo by kosztowały. Bogatszych ludzi piękniejsze czasem, z cegły lub z kamienia (*Chatka*, s. 15);

Na czarnym tle wieczora złote gwiazdy jaśnieją. Wspaniały to widok (*Gwiazdy*, s. 25);

- c) postaci pasywne – pełnią rolę „wzorotwórczą”, np. pasterz (*Fujarka*), dzieci (*Cmentarz*, *Kościółek*), uczony (*Pajęczyna*), stolarz (*Stolarz*), krawiec (*Krawiec*), wynalazca (*Głoski*), wieśniak (*Chatka*), Kopernik (*Mularz*);

- d) częste metafory, np. „łzami wdzięczności wielbić Pana nad Pany” (*Gwiazdy*), „piesek dzieci zawstydza” (*Piesek*), „złe życie to prawdziwa śmierć” (*Cmentarz*), „czas to złoto” (*Godzina bije*), „[...] cień darem Boga. A serce, które te przyjemności czuje, czyni dobrze” (*Ogród*); metaforyka uwydatnia tutaj piękno, a nawet patos opisywanego świata³²;

- e) obfitość konstrukcji retorycznych: apostrofy do adresata (czytelnika, a także zwierząt, roślin, rzeczy) i do Boga występują w całym zbiorze około

²⁸ I. K a n i o w s k a - L e w a ń s k a, *Stanisław Jachowicz. Życie, twórczość i działalność*, Warszawa 1986, s. 130.

²⁹ Tamże, s. 130.

³⁰ Na przykład *Modlitwa Terki* M. Konopnickiej. Zob. O. S c h e r e r - W i r s k a, *Technika nowelistyczna Marii Konopnickiej*, Warszawa 1961.

³¹ „Do snucia refleksji wystarcza [...] wycinek rzeczywistości, zamiast ciągu przyczynowo-skutkowego – luźno powiązane jej fragmenty” – pisze A. Morawiec (*Poetyka opowiadań Gustawa Herlinga-Grudzińskiego*), Kraków 2000, s. 64.

³² Por. K. B i e d r z y c k i, *Małgorzata Musierowicz i Borejkowie*, Kraków 1999, s. 37.

37 razy; w tym w niektórych utworach ten trop zastosowany został aż trzykrotnie (np. *Gwiazdy*) lub pięciokrotnie (*Trawa*); często pojawia się też pytanie retoryczne, około 22 razy w całym zbiorze, oraz wykrzyknienie (około 7 razy), o czym będziemy jeszcze pisać w podpunkcie 3; występują ponadto powtórzenia, np. „Chwalmy Imię Pana” (np. *Wstęp, Ptaszki, Ja...*);

f) narrator pierwszoosobowy, w czwartym z kolei utworze *Ćwiczeń pobożnych*, mówi o swojej cielesności, fizyczności, a więc o tym obszarze rzeczywistości, które są dla narracji pierwszoosobowej najtrudniej dostępne³³, co specjalnie jest tutaj uzasadnione intencją twórcy decydującego o pedagogicznym przeznaczeniu tych testów, poważnym traktowaniu młodych czytelników, i służy „eksplikacji własnego programu wychowawczego i estetycznego”³⁴;

g) wszystkie utwory poprzedzone *Wstępem* tworzą wewnętrzną spójną całość, przy tym ważnym aspektem ich artyzmu jest logiczność, która dysponuje wzajemną zależnością całości treściowych ze względu na konsekwencję przyjętych założeń³⁵;

h) dominuje dydaktyka, w związku z tym możemy zaliczyć omawiane utwory do literatury parentycznej oraz referencyjnej, gdyż dają świadectwo wiary w Boga, postulują życie w bliskości z naturą, uczciwe, spokojne i pobożne;

i) krótki rozmiar („objętość”): od 8 wypowiedzeń (*Ja*) do 38 (*Trawa*), przy czym ilość wypowiedzeń rozumiemy jako zbiór „najczęściej [...] kilku wyrazów powiązanych ze sobą treściowo i gramatycznie”³⁶.

Liczbę wypowiedzeń w poszczególnych utworach prezentujemy w tabeli 1.

---

³³ Por. M. Wołk, *Opowiadanie i narracja w prozie pierwszoosobowej*, w: *Praktyki opowiadania*, red. B. Owczarek, Z. Mitosek, W. Grajewski, Kraków 2001, s. 56.

³⁴ R. Waksmund, *Poezja dla dzieci. Antologia form i tematów*, Wrocław 1987, s. 20.

³⁵ Por. *Rozważania o kompozycji dzieła literackiego i problematyce genologii S. Skwarczyńskiej*, w: *Wstęp do nauki o literaturze*, red. S. Skwarczyńska, t. II, Warszawa 1954.

³⁶ M. Jaworski, *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa: WSiP 1986, s. 137.

Tab. 1. Rozmiar („objętość”) utworów stanowiących zbiór *Ćwiczeń pobożnych*

	Stała liczba wypowiedzeń						Różna liczba wypowiedzeń								
	9	15	16	18	23	26	8	12	14	17	22	27	29	34	38
Tytuł	<i>Wstęp Ziarno</i>	<i>Gwiazdy Trumna</i>	<i>Kropla Ogród</i>	<i>Miód i wosk Pajęczyna</i>	<i>Dzwonek Stolarz Mularz</i>	<i>Ptaszki Kościół Głoski</i>	<i>Ja</i>	<i>Kwiaty</i>	<i>Fujarka</i>	<i>Piesek</i>	<i>Godzina bije</i>	<i>Cmentarz</i>	<i>Krawiec</i>	<i>Chatka</i>	<i>Trawa</i>
	Pary utworów			Trójki utworów			Pojedyncze utwory								
Ogólna liczba wypowiedzeń	126			132			201								
Razem	459														

Tak więc 9 utworów, tj. 39%, ma różną liczbę wypowiedzeń, przy czym w tym zbiorze znalazł się utwór najkrótszy i najdłuższy. Natomiast 14 utworów – tj. 61% – posiada identyczną liczbę wypowiedzeń: najkrótsze mają po 9, najdłuższe po 26.

Ze względu na wymienione cechy strukturalne *Ćwiczenia pobożne* podpadają pod kategorię szkiców fizjologicznych – gatunku prozy narracyjnej rozpowszechnionej w literaturze XIX-wiecznej³⁷.

2. Treściowa analiza tekstów (problematyka utworów)

Spróbujmy teraz szczegółowo opisać i zinterpretować wartości oraz sposób ich pokazania³⁸ w omawianych tekstach. W tym celu wykorzystujemy precyzyjne rozważania Stefani Skwarczyńskiej o idei utworów³⁹ oraz M. Głowińskiego⁴⁰ o funkcjach dzieła literackiego.

Na podstawie tych refleksji teoretyczno-literackich można stwierdzić, że problematyka *Ćwiczeń pobożnych* jest bogata, bo obejmuje rozmaite wartości: światopoglądowe, duchowe, etyczne, poznawcze, uniwersalne.

³⁷ Ten typ prozy ukształtował się w literaturze francuskiej m.in. dzięki Balzakowi. W Polsce znany w okresie międzypowstaniowym z twórczości J. Kraszewskiego; por. *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1988, s. 511 lub *Słownik gatunków literackich*, red. M. Bernacki, M. Pawlus, Bielsko-Biała 1999, s. 675.

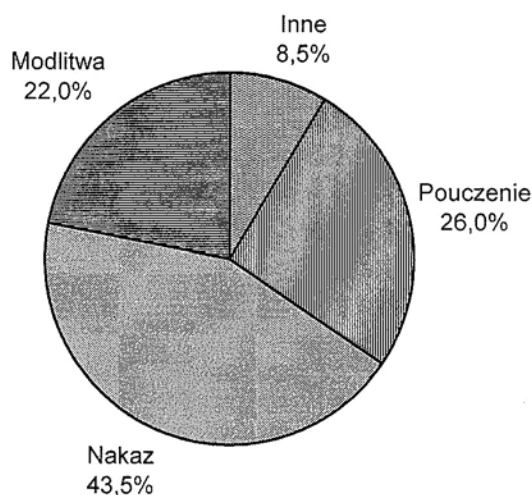
³⁸ „Wartości ujawniane przez literaturę to immanentny świat wartości utworu” – akcentuje S. Sawicki (*Wartość – sacrum – Norwid*, Lublin: KUL 1994, s. 76).

³⁹ *Wstęp do nauki o literaturze*.

⁴⁰ M. G ł o w i ń s k i, A. O k o p i e ń - S ł a w i ń s k a, J. S ł a w i ń s k i, *Zarys teorii literatury*, Warszawa: WSiP 1991, s. 33-73.

I tak, Jachowicz opowiedział się w tym zbiorze przede wszystkim za światopoglądem katolickim, stał się jego wyrazicielem i apologetą. Już we *Wstępie* uwielbiał Boga jako cudownego Stwórcę. Wychwalał Jego wielkość, wszechobecność i nadzwyczajność w *Ziarnku*, *Kropli*, *Ja*, *Kwiatach*, *Ptaszkach*, *Dzwonku*, *Chatce*, *Miodzie i wosku* – np. („O Boże! jakżeś Ty wielki! jak niepojęty w swych cudach” – s. 19)⁴¹; w utworach *Ogród*, *Godzina bije*, *Chatka*, *Gwiazdy*, *Cmentarz*, *Kościółek*, *Pajęczyna*, *Krawiec*, *Mularz*, *Trawa*, *Głoski* – łącznie w 21 tekstach (na 23), czyniąc to w różny sposób: nakazując – w 10 utworach, modląc się – w 5 utworach, pouczając – w 6 utworach.

Pisarz wchodzi dzięki temu w rolę wychowawcy i podobnie jak w pedagogice, tak i w tej literaturze – wyraża „postawę wychowawczą zorientowaną na «dorosłe» cele wychowania”⁴². Stosuje w związku z tym nakaz – w około 43,5%, swoistą modlitwę – w blisko 22%, pouczenie – w prawie 26%. Uwielbienie Boga obejmuje więc blisko 91,5% ogółu utworów.

Wykres 1. Liczba form wypowiedzi nadawcy – pedagoga wielbiącego Boga w poszczególnych pismach w relacji do innych postaw w *Ćwiczeniach pobożnych*

⁴¹ J a c h o w i c z, dz. cyt.

⁴² B. Ż u r a k o w s k i, *Literatura. Wartość. Dziecko*, Kraków 1999, s. 10.

Zauważmy przy tym, że wychowując do chrześcijańskiej cnoty afirmacji Boga, Jachowicz używa perswazji⁴³, wyjaśnia, iż Stwórca zasługuje na to ze względu na: cuda tworzenia (w przyrodzie, świecie, wszechświecie), wielkość swoich dzieł, wszechmocność, niezmierzone dobrodziejstwa, dźwiganie człowieka na wyżyny intelektualne, zbawienie ziemi (tu symbolizowane przez krzyż oraz „odrodzone” motylki). Dlatego też w pełni możemy odnieść do Jachowicza stwierdzenie, że „wspiera drugiego człowieka w osiągnięciu tego, co Bóg w nieskończonej swojej miłości dla niego zaplanował”⁴⁴, wychowując w kierunku celu ostatecznego. Oprócz tego Jachowicz dał świadectwo swemu przekonaniu, że wartości światopoglądu katolickiego są źródłem wszelkiego dobra, piękna, ofiarnej miłości, a więc reprezentują jednocześnie wartości uniwersalne⁴⁵. Wiara chrześcijańska – perswaduje też twórcę – musi pomóc człowiekowi pojąć śmierć: człowiek nie może bać się jej, ma zrozumieć, że prowadzi ona do życia wiecznego u Boga, na które trzeba sobie zapracować, nieustannie dobrze czyniąc.

Podkreślmy nade wszystko, że ze względu na przekazywany światopogląd katolicki w *Ćwiczeniach pobożnych* wyraźnie ujęte też zostały wartości **duchowe**, jak kontakt człowieka z Bogiem – w kościele, na łące, w uporządkowanym, pobożnym domu, w ogrodzie itd. – i Boga z człowiekiem, który wszystko uczynił dla jego szczęścia i zbawienia, a także cnoty chrześcijańskie – wiara, nadzieja, ufność⁴⁶, realizowanie przez człowieka życiowego powołania w sposób odpowiedzialny, pokonywanie złych skłonności, walka ze złem, udział człowieka w zbawczej Męce Odkupiciela, by „w ten sposób zanalizowanej i ocenionej rzeczywistości [...] skonkretyzować wzorzec dla człowieka, zarazem realistyczny i dynamiczny, wzorzec dający się wcielić w życie i zachęcający [...] do wcielenia”⁴⁷.

Inną grupą wartości są wartości ujmowane jako **etyczne**, owe „modele moralne i normy postępowania”⁴⁸. W *Ćwiczeniach pobożnych* Jachowicz prezentuje je za pośrednictwem podawania wzorca, przykładu aprobowanej

⁴³ Por. Ł o b o c k i, dz. cyt., s. 75.

⁴⁴ M. N o w a k, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin: RW KUL 2000, s. 32.

⁴⁵ Brezinka (art. cyt., s. 57) akcentuje: „Działaniem wy wpływającym z wiary jest wszystko to, czego wymaga nauka wiary: miłość Boga i bliźniego, doskonalenie siebie przez naśladowanie Chrystusa”.

⁴⁶ Inaczej „cnoty teologiczne”, zob. N o w a k, *Kulturowa inspiracja*, s. 37.

⁴⁷ *Wstęp do nauki o literaturze*, s. 177.

⁴⁸ G ł o w i ń s k i, O k o p i e ń - S ł a w i ń s k a, S ł a w i ń s k a, dz. cyt., s. 59.

przez pisarza postawy wobec życia. Imperatywem moralnym jest uczciwa, solidna praca (np. *Kwiaty*, *Miód i wosk*), pobożność (np. *Kościółek*, *Cmentarz*, *Trumna*), honor (np. *Krawiec*), poszanowanie życia (np. *Trawa*, *Ptaszki*), godność człowieka (np. *Piesek*, *Stolarz*), rozwijanie myśli (np. *Głoski*, *Mularz*), pokora (np. *Chatka*).

Możemy więc stwierdzić, że w *Ćwiczeniach pobożnych* „jest do odczytania polska myśl teologiczna [...] skierowana ku wcieleniu wiary, świadczeniu całym sobą, myśl o etycznym i społecznym nachyleniu, szczególnie uwrażliwiona na godność i wartość człowieka [...]”⁴⁹.

Jeszcze inne pasmo stanowią wartości **poznawcze**⁵⁰. Stosunkowo krótkie utwory Jachowicza zawierają zwykle pewien obraz świata realnego i działań ludzkich, np. wykonywanie sprzętów, uprawianie ziemi, troszczenie się o zwierzęta, planowanie i budowanie, porządkowanie otoczenia, uczenie się itp. Przedstawiają wybrane zjawiska rzeczywistości: zewnętrznej (np. gwiazdy na niebie, trawę na łące, kwiaty⁵¹ w ogrodzie, na grobie, mgłę, wiatr, ogień, wodę czy ziarno itp.) bądź psychicznej (np. zachwyt nad pięknem stworzenia, uwielbienie Boga, pamiętanie o nim w każdym miejscu i o każdej porze); również zapatrywania i idee nadawcy⁵², które pisarz eksponuje bardzo sugestywnie i autorytatywnie, by zbudować w czytelnikach dojrzsze człowieczeństwo⁵³ i uszlachetnić ich w ten sposób⁵⁴. Tę jego działalność i styl – używając terminologii zaproponowanej przez Kunowskiego – możemy nazwać agosem⁵⁵, który prowadzi ludzi wzwyż jako autorytet-wychowawca, sam dobrze wychowany, jeden z najlepszych ludzi danego społeczeństwa i środowiska.

⁴⁹ S a w i c k i, dz. cyt. s. 29.

⁵⁰ Por. G ł o w i ń s k i, O k o p i e ń - S ł a w i ń s k a, S ł a w i ń s k i, dz. cyt., s. 41.

⁵¹ „Jachowicz mając na celu względy dydaktyczne, nie zwracał w swych utworach uwagi na niepowtarzalną urodę kwiatów – jego «kwiatki» nie posiadają nawet nazw gatunkowych [...]” – pisał R. Waksmund we wstępie do: *Poezja dla dzieci*, s. 32. Stwierdzenie to odnieść możemy również do *Ćwiczeń pobożnych*.

⁵² Por. zestawienie w tab. 1.

⁵³ „Na tym także polegałaby inspiracja chrześcijańska”; zob. N o w a k, *Podstawy pedagogiki*, s. 43.

⁵⁴ Stąd utwory te – podobnie jak bajki Jachowicza – są „intencjonalnie dydaktyczną pouczańką” – W a k s m u n d, art. cyt., s. 19.

⁵⁵ K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, s. 175.

Warto przy tym podkreślić, że wartości poznawcze kształcą świadomość odbiorcy, uczą przewidywania⁵⁶ skutków swoich czynów, myśli, prezentowanych postaw, podejmowanych decyzji.

Tak oto narrator uświadamia, że Bóg jest Stwórcą wszelkiego życia, cudów przyrody, zmieniających się pór roku, a człowiek powinien patrzeć na wielkość Jego dokonań, dostrzegając np. piękno kwiatów, potęgę drzew, wesoły śpiew ptaków, i żyć godnie, czynić wiele dobrego, szanować pracę, przyrodę, wszystkich ludzi, w każdym miejscu pamiętać o Bogu, słać Jego moc i mądrość, umiejętnie korzystać z czasu i wszelkich innych dobrodziejstw ziemskich. Cenne są zwłaszcza te pouczenia, które przypominają o pobożności, czystości, oszczędności, dobroczynności, altruizmie, np. „Pan nie będzie pytał, w jakiej chatce mieszkałeś, tylko czyś był dobry, czyś kochał ludzi” (*Chatka*), potrzebie modlitwy, grzeczności, zbawieniu wiecznym, miłości bliźniego, rzetelnej pracy, szanowaniu ludzi, pożytku nauki.

3. Techniki stosowane przez pisarza i rodzaje wypowiedzeń

Okazuje się też, że w 23 utworach wystąpiło ogółem 77 nakazów – jest to dominująca technika stosowana przez autora. Mamy tu do czynienia z apelem skierowanym do świadomości odbiorcy, przez co uwidacznia się funkcja informacyjno-poucająca⁵⁷ (4 razy, tj. 5,20%) lub funkcja pouczająca (13 razy, tj. 16,87%), kierowana do uczuć funkcja estetyczna⁵⁸ (10 razy – 12,98%) oraz odwołująca się do woli czynienia dobra moralnego funkcja zniewalająca⁵⁹ (34 razy – tj. prawie 44,16%). Ponadto wyróżnić można funkcję pouczająco-zniewalającą (10 razy – około 12,98%), zniewalająco-estetyczną (5 razy – blisko 6,50%) (zob. wykres 2).

Apele-nakazy z predylekcją do funkcji zniewalającej, kierowane do czytelnika, sugerują, że utwory mają niejako postać pogawędki z nim, „wciągają osobę czy osoby odbiorców we wnętrze dzieła”⁶⁰. Za ich pomocą

---

⁵⁶ Przewidywanie, przezorność („prudentia”) wiąże się z Opatrznością („providentia”). „Oznacza zdolność przewidywania przyszłych wydarzeń i przygotowywania się do przyszłych potrzeb” – tak pisał E. Cassier (*Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa: Czytelnik 1977, s. 129).

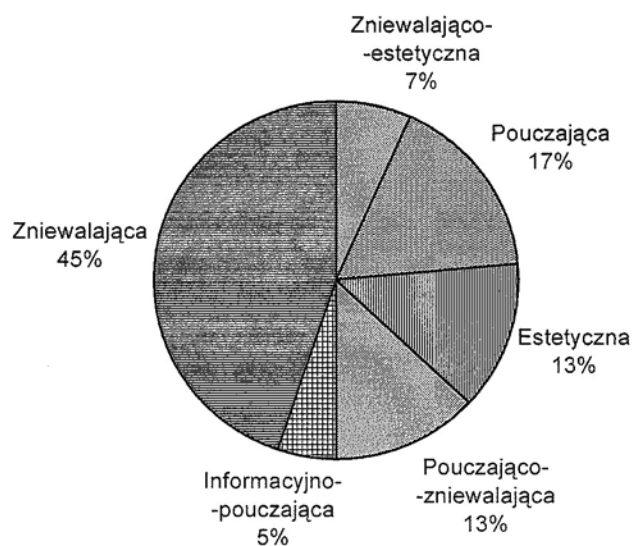
⁵⁷ Terminy używane przez Żurakowskiego (dz. cyt., s. 51).

⁵⁸ Tamże, s. 51.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ S. Skwarczyńska, *Wstęp do nauki o literaturze*, red. S. Skwarczyńska, t. I, s. 336; ich nadawca-narrator „był skazany na mówienie prawdy i tylko prawdy, że chciał uczyć

pisarz najczęściej poleca: chwalić Boga, ujrzeć piękno stworzenia, szanować przyrodę (pielegnować rośliny, troszczyć się o zwierzęta), nie pysnić się, myśleć często o Bogu, śmierci, życiu wiecznym, uczyć się wielu cnót, pamiętać o Zbawieniu, wieczności, czynić wiele dobrego, kochać bliźnich, nie poniżać ich bez względu na stan czy zawód, modlić się. „Czytelnik jako podmiot «ty» wzywany jest do zmiany swojej postawy biernej wobec czynnego podmiotu autorskiego «ja»”⁶¹.

Wykres 2. Funkcje nakazów-apeli w *Ćwiczeniach pobożnych*

Zaznaczmy jeszcze, że 12 razy wystąpiła „modlitwa”, co stanowi około 7,45% ogółu sądów wartościujących występujących w całym zbiorze *Ćwiczeń pobożnych*, przy czym jest to głównie uwielbienie, pochwała Boga, czasami prośba⁶² mająca formę apostrofy⁶³ – wykrzyknienia, np. „Panie! ja pyłkiem tylko ziemi” (*Gwiazdy*, s. 26), inwokacji „Boże! oddal pychę od ludzi

i wychowywać. Narrator był nie tylko dorosłym, ale dorosłym z profesją wychowawcy” – pisze J. Cieślakowski (*Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław 1975, s. 24).

⁶¹ Zob. E. Łoch, *Bolesława Prusa dialog z czytelnikami*, w: B. Prus. *Twórczość i recepcja*, red. E. Łoch, S. Fita, Lublin 1993, s. 75.

⁶² Por. typologię modlitw zawartą w *Słowniku teologicznym*, t. 1, Katowice 1985, s. 325.

⁶³ Więcej o apostrofach zob. w podpunkcie 1.

na zawsze, a szczególnie w kościele” (*Kościółek*, s. 24), wpływa na uroczysty, poważny, podniosły ton wypowiedzi mówiącego, wywołuje silniejsze wrażenie na czytelnikach⁶⁴, a mając składnię uczuciową, wyraża głęboką wiarę nadawcy, akt Jego miłości i adoracji, uznaje transcendencję i wszechmoc Boga oraz poczucie świętości. Jest to swoiste, przykładowe wznoszenie duszy do Stwórcy⁶⁵. Liczbę poszczególnych rodzajów wypowiedzeń prezentuje tab. 2.

Ujawnia się też swoisty i niedostrzegalny dotąd atrybut Jachowicza – jego postawa swoiście kapłańska⁶⁶:

Kapłan, który według sił jednoczy się z modlitwą Kościoła, a przy tym stara się duszę swoją poddać wpływom łaski i natchnień Bożych, postępuje drogą pewną, która oczyszcza serca, daje dużo światła i przysposabia duszę do kontemplacji, rodząc w niej prawdziwego ducha skupienia i modlitwy⁶⁷.

Wypowiedzi twórcy w *Ćwiczeniach pobożnych*, zachęcające do pielęgnowania wartości chrześcijańskich i uniwersalnych, świadczą o doskonałym wyczuciu w sprawach dotyczących Boga i zbawienia, toteż od Jachowicza – jak od kapłana o intensywnym życiu wewnętrznym – nikt nie odejdzie bez pouczenia i pociechy, gdyż on *contemplata aliis tradere* (udziela innym z pełni własnej kontemplacji).

Pouczenia w *Ćwiczeniach pobożnych* występują zaś aż 72 razy, co stanowi około 44,70% ogółu sądów wartościujących w tym zbiorze.

Podsumowując stwierdzamy, że ogólnie w *Ćwiczeniach pobożnych* wystąpiło 161 opinii wartościujących, w tym: około 40% stanowią nakazy-apele; 44,7% – pouczenia, wskazania; 7,45% – przykładowe modlitwy. Dzięki tym formom *Ćwiczenia pobożne* stały się zbiorem zasad, którym hołdował sam pisarz-pedagog w ciągu całego życia, a zasady te nic nie straciły na aktualności po dzień dzisiejszy. Przemawia do nas ich wymowa, którą należy

---

⁶⁴ J. Kida (*Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Rzeszów 1998, s. 184 n.) pisze m.in. „[...] apostrofy są odmianami zdań wykrzyknikowych, fraz wokatywnych, wołacza i występują przede wszystkim w stylu artystycznym, potęgując napięcie emocjonalne wypowiedzi [...] należą do składni uczuciowej”.

⁶⁵ Dawać wychowankom dobry przykład to jeden ze sposobów wychowywania do wartości. Zob. Ł o b o c k i, art. cyt., s. 75.

⁶⁶ Ż u r a k o w s k i, dz. cyt., s. 51 pisze: „W poezji dydaktycznej dla dzieci sądy wartościujące wygłaszają zwykle dorośli: rodzice, kapłan, nauczyciel, poeta, reprezentujący określone instytucje”.

⁶⁷ Ks. A. Ż y c h l i ń s k i, *Rozważania filozoficzno-teologiczne*, [b.r.m.], s. 529.

przypominać współczesnemu człowiekowi, aby „bardziej stawał się człowiekiem – o to, aby bardziej „był”, a nie tylko więcej miał”⁶⁸.

Tab. 2. Rodzaje wypowiedzeń w *Ćwiczeniach pobożnych*

Lp.	Tytuł utworu	Wypowiedzenia			Razem
		twierdzące	wykrzyknikowe	pytające	
1.	<i>Wstęp</i>	6	3	–	9
2.	<i>Ziarnko</i>	7	–	2	9
3.	<i>Kropla</i>	12	3	1	16
4.	<i>Ja</i>	5	3	–	8
5.	<i>Kwiaty</i>	6	5	1	12
6.	<i>Ptaszki</i>	17	7	2	26
7.	<i>Dzwonek</i>	13	3	2	18
8.	<i>Ogród</i>	9	3	4	16
9.	<i>Godzina bije</i>	18	2	2	22
10.	<i>Chatka</i>	25	7	2	34
11.	<i>Fujarka</i>	11	3	–	14
12.	<i>Miód i воск</i>	11	9	3	23
13.	<i>Piesek</i>	13	4	–	17
14.	<i>Cmentarz</i>	16	9	2	27
15.	<i>Kościółek</i>	20	6	–	26
16.	<i>Gwiazdy</i>	6	5	4	15
17.	<i>Trumna</i>	6	8	1	15
18.	<i>Stolarz</i>	11	5	2	18
19.	<i>Pajęczyna</i>	15	5	3	23
20.	<i>Krawiec</i>	24	2	3	29
21.	<i>Mularz</i>	15	2	1	18
22.	<i>Trawa</i>	30	7	1	38
23.	<i>Głoski</i>	16	5	5	26
	Razem	312	106	41	459

Wypowiedzenia twierdzące stanowią 68%; wykrzyknikowe 23%, zaś pytające 9% ogółu wypowiedzeń.

⁶⁸ J a n P a w e ł I I – cyt. za: N o w a k, *Kulturowa inspiracja*, s. 29.

*

Na podstawie analizowanych *Ćwiczeń pobożnych* mogę stwierdzić – tak jak zakładałam na początku – że Jachowicz był wyrazicielem i propagatorem wartości chrześcijańskich, wychowywał czytelników w duchu wiary katolickiej, troszcząc się o uszlachetnienie człowieka i dźwignięcie go na duchowe i etyczne wyżyny. Stał się wyrazicielem i apologetą światopoglądu katolickiego. Wierząc w Bożą wielkość, wszechobecność i nadzwyczajność, uczył uwielbienia Go. Czynił to w różnorodny sposób: nakazywał, modlił się, pouczał. **Uwielbienie Boga** obejmuje aż około **91,5%** ogółu wypowiedzi badanych utworów.

Jachowicz uświadamiał, że wartości światopoglądu katolickiego są źródłem wszelkiego dobra, które czynione na ziemi staje się pewnym warunkiem osiągnięcia szczęścia wiecznego. W związku z tym wyraźnie też ujęte zostały przez niego wartości duchowe jako kontakt człowieka z Bogiem, cnoty chrześcijańskie – wiara, nadzieja, ufność, powołanie i odpowiedzialność, walka ze złem, udział człowieka w zbawczej męce Odkupiciela. Inną grupę stanowią wartości etyczne, czyli imperatywy moralne: rzetelna praca, pobożność, honor, szacunek dla życia, godność człowieka, rozwój intelektualny, pokora. Ponadto w tych stosunkowo krótkich utworach występują wartości poznawcze, zawierające obraz świata realnego i działań ludzkich, które kształcą świadomość odbiorcy i uczą przewidywania skutków swojego postępowania i rozumowania, wyrażają troskę o życie człowieka odznaczające się czystością, pobożnością, altruizmem, nieustającą pamięcią o Bogu i zbawieniu wiecznym. Te wartości zostały wyrażone w trzech formach: **nakazu-apelu, modlitwy i wskazania (pouczenia)**.

Interesujące przy tym okazały się techniki stosowane przez pisarza i rodzaje wypowiedzi. Dominują nakazy o funkcji informacyjno-pouczającej, pouczającej, estetycznej, zniewalającej, pouczająco-zniewalającej i zniewalająco-estetycznej. Za ich pomocą Jachowicz wychowuje do wartości chrześcijańskich, podaje program życia w pełni szczęśliwego, zjednoczonego z Bogiem, nawołuje do świętości. Podawane praktyczne wskazania (omówione w tej pracy) uzasadniają jedną rację: „jesteśmy wybrańcami Bożymi, świętymi i umiłowanymi przez Boga”⁶⁹. Temu celowi służą ponadto zastosowane różne odmiany modlitwy: uwielbienia, prośby, błagania. Dzięki tym formom

---

⁶⁹ List Episkopatu Polski na Niedzielę Świętej Rodziny – 30 grudnia 2001, „Niedziela”, 2001, nr 52, s. 12.

Ćwiczenia pobożne stanowią zbiór zasad najcenniejszych, ponadczasowych, potrzebnych ludzkości do dźwignia się na wyżyny swojego człowieczeństwa, poddający się wpływowi łaski i natchnieniom Bożym. Sądy wartościujące Jachowicz wypowiada – czego dotąd nie zauważono – jak kapłan o intensywnym życiu wewnętrznym. Są one godne przypomnienia współczesnej generacji. Mam nadzieję, że ukazane w niniejszej pracy, przyczynią się do włączenia w przyszłości do programów szkolnych większej liczby Jachowiczowskich utworów i pozwolą pedagogom na świadome i głębsze urzeczywistnienie wyróżnionych wartości w młodym pokoleniu.

Dodam jednak, że niniejsze ujęcie nie wyczerpuje całości tej problematyki w twórczości Jachowicza. Szczególnie interesujące byłoby opracowanie pod tym względem całej spuścizny literackiej pisarza, a zwłaszcza jego *Bajek i powiastek*, czemu pragnę sprostać w przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- B i e d r z y c k i K.: Małgorzata Musierowicz i Borejkwie. Kraków: TAIWPN Universitas 1999.
- B i l i c k i T.: Dziecko i wychowanie w pedagogii Jana Pawła II. Kraków: Impuls 2000.
- B r e z i n k a W.: Chrześcijańskie cele współczesnego wychowania. W: Wychowanie chrześcijańskie a kultura. Red. M. Nowak, T. Ożóg. Lublin: RW KUL 2000.
- C a s s i e r E.: Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury. Warszawa: Czytelnik 1972.
- C i e ś l i k o w s k i J.: Literatura i podkultura dziecięca. Wrocław 1975.
- Encyklopedia pedagogiczna. Warszawa: Fundacja Innowacja 1997.
- G ł o w i ń s k i M., O k o p i e ń - S ł a w i ń s k a A., S ł a w i ń s k i J.: Zarys teorii literatury. Warszawa: WSiP 1991.
- J a c h o w i c z S.: Ćwiczenia pobożne rozwijające myśl. Warszawa 1957.
- J a w o r s k i M.: Podręczna gramatyka języka polskiego. Warszawa: WSiP 1986.
- K a n i o w s k a - L e w a ń s k a I.: Stanisław Jachowicz. Życie, twórczość i działalność. Warszawa 1986.
- K i d a J.: Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE 1998.
- K o w a l i k M.: Wychowanie do apostołstwa świeckich w wierszach Stanisława Jachowicza. Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej 2003.

- K u n o w s k i S.: Podstawy współczesnej pedagogiki. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2000.
- Ł o b o c k i M.: Wartości tworzywem wychowania. W: Wychowanie chrześcijańskie a kultura. Red. M. Nowak, T. Ożóg. Lublin: RW KUL 2000.
- Ł o c h E.: Bolesława Prusa dialog z czytelnikami. W: B. Prus. Twórczość i recepcja. Red. E. Łoch, S. Fita. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe 1993.
- Ł o j e k M.: Przypowieści ewangeliczne w edukacji uczniów. W: Język polski w szkole średniej. Kielce 1994/95 z. 2.
- M o r a w i e c A.: Poetyka opowiadań Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Kraków: TAIWPN Universitas 2000.
- N a w r o c z y Ń s k i B.: Swoboda i przymus w wychowaniu. Warszawa 1924.
- N a w r o c z y Ń s k i B.: Współczesne prądy pedagogiczne. Warszawa 1947.
- List Episkopatu Polski na Niedzielę Świętej Rodziny – 30 grudnia 2001.* „Niedziela” 2001 nr 52 s. 12.
- N o w a k M.: Podstawy pedagogiki otwartej. Lublin: RW KUL 2000.
- O k o Ń W.: Nowy słownik pedagogiczny. Warszawa: Wydawnictwo Żak 1996.
- Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane. Red. A. Rynio. Stalowa Wola: Filia KUL 1999.
- S a w i c k i S.: Wartość – Sacrum – Norwid. Lublin: RW KUL 1994.
- S c h e r e r - W i r s k a O.: Technika nowelistyczna Marii Konopnickiej. Warszawa 1961.
- S k w a r c z y Ń s k a S.: Wstęp do nauki o literaturze. T. II. Warszawa 1954.
- Słownik teologiczny. T. 1. Katowice 1985.
- T a t a r k i e w i c z W.: O doskonałości. Lublin: IW 1991.
- W a k s m u n d R.: Poezja dla dzieci. Antologia form i tematów. Wrocław 1987.
- W o ł k M.: Opowiadanie i narracja w prozie pierwszoosobowej. W: Praktyki opowiadania. Red. B. Owczarek, Z. Mitosek, W. Grajewski. Kraków: TAIWPN Universitas 2001.
- W o ł o s z y n S.: Nauki o wychowaniu w Polsce w XIX wieku. Warszawa 1993.
- Z i e j k a F.: Stanisław Jachowicz – poeta nieznan. „Zeszyty Naukowe UJ”. Prace Historyczno-Literackie, 1976, z. 35.
- Ż u r a k o w s k i B.: Literatura. Wartość. Dziecko. Kraków: Impuls 1999.
- Ż y c h l i Ń s k i A.: Rozważania filozoficzno-teologiczne [b.r.m.].

STANISŁAW JACHOWICZ'S EDUCATION AIMING AT RESPECTING VALUES
 – ON THE BASIS OF ‘*ĆWICZENIA POBOŻNE ROZWIJAJĄCE MYŚL*’

S u m m a r y

In the present article the meaning of ‘education’ is discussed from the position of pedagogy of culture and the values are pointed to that are realized by Stanisław Jachowicz (1796-1857) in *Ćwiczenia pobożne rozwijające myśl* (1857) – the highest, most important, most valuable values, that are a perfect model for Christian education. Hence, the structural analysis of

Jachowicz's selected texts and their problems are discussed and their worldview, spiritual, ethical and cognitive values are pointed to; next, the kinds of utterances and the techniques used by the writer are shown in order to pronounce the fact that he professed Christian principles and wanted his readers to become pious, good people who would propagate the good. The analytical method is mainly used, and it is complemented with the method of statistical analysis, which allows discovering more deeply Jachowicz's pedagogical thought that, in the author's opinion, belongs to the so-called pedagogy of culture.

It has been found that in the collection Jachowicz declares his adherence to the Catholic worldview and becomes its exponent and apologist. He emphasizes the greatness, omnipresence and uncommonness of God, at the same time teaching his readers to worship Him. This is done in various ways: he orders it, prays, and teaches. It has been calculated that as many as 91.5% of all the statements in the examined works worship God. Jachowicz also distinctly expresses spiritual values, such as man's contact with God; Christian virtues: faith, hope, trust, vocation and responsibility; struggle against evil; and man's participation in the salutary Passion of Redemption. Also another group is distinguished – that of ethical values (moral imperatives), like: honest work, piety, honor, respect for life, man's dignity, intellectual development, humility; as well as cognitive values containing the image of real world and man's activity, shaping the recipient's consciousness and teaching him to foresee the results of his actions and reasoning, expressing the care for human life marked with chastity, piety, unselfishness, continuously remembering about God and about eternal salvation. These values are expressed in three forms: order-appeal, prayer and direction (instruction). Also the techniques that are used and the kinds of statements have been examined in order to prove that orders having the informative-instructive, instructive, esthetic, captivating, instructive-captivating, and captivating-esthetic functions dominate. By means of them Jachowicz educates with the aim of respecting Christian values, calling for a fully happy life, united with God, for sainthood. It turns out that to this goal he also uses various kinds of prayer: adoration, request, imploration; and he utters evaluating statements – which has not been yet emphasized – as a priest with an intensive inner life.

Hopefully the present article will allow pedagogues to make the young generation consciously and more profoundly make the discussed values come true in their lives.

However, it must be added that the present article is the first result of studies on Stanisław of Dzików's literary output and it does not exhaust the issue; nevertheless the author hopes to meet the challenge in the future.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: wychowanie, wartości chrześcijańskie i uniwersalne, wzór postępowania, prawy człowiek i katolik, pedagogika kultury.

Key words: education, Christian and universal values, model of behavior, righteous man and Catholic, pedagogy of culture.